

SUMMARY

Ропомаруова G. Educational process with the students with the special needs in the higher educational establishment.

In the article the author reveals the possibilities of the development of social competence of students with special needs in the educational process of the higher educational establishment. The origin and meaning of the term "social competence" were analyzed; interdisciplinary connections in the interpretation of the concept were defined. The investigation of the problem of receiving higher education by people with special needs was thoroughly carried out and the structure and content of the concept were detailed, that allowed to determine the specifics of the process of the organization of the educational work in this area in the higher educational establishment.

In reference materials social competence is defined as a complex entity, reflecting the level of adequacy and effectiveness of the human response to the problematic life situations, achieving real goals in a specific social context, the using of appropriate methods for it and positive development as a result of their own activity in society, confirmation of adequacy of social behavior by others, ability to participate in a complex system of interpersonal relationships and to understand other people.

The content of social competence is multidimensional as the competence itself, it largely depends on the specifics of the social situation, in which there is a formation of this competence of the personality and in which acquired knowledge, skills and personal characteristics are realized. Thus, despite the fact that the content of the investigated concept is determined by the social context, the essence of social competence is understood as the social construct, the formation of which is caused by the act of external factors of a particular social situation.

The structure of social competence is defined as from the point of specific requirements of external environment, and as basing on established scientific views on the structure of personality. Understanding social competence as an integrative personality formation, which combines social knowledge, abilities, behavioral skills in a system that allows to integrate internal and external resources to achieve socially important goals and solve problems in different social situations with a clear understanding of their role in this process, in its structure three major components will be considered – cognitive (information, social knowledge, education, awareness), value-significant (values, ideals, motivation, moral milestones) and component of activities (actions, doings, behavioral strategies).

Key words: competence, social competence, students with special needs, upbringing.

УДК 376-056.36:502

Л. А. Співак
Донбаський державний
педагогічний університет

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ПРИРОДООХОРОННОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ВАДАМИ

Природоохоронні проблеми виходять на перший план у всіх галузях науки й освіти, підпорядковуючи собі різні ланки організації корекційно-виховного процесу в спеціальній загальноосвітній школі. У статті зроблено огляд українських витоків та сучасного стану природоохоронного виховання учнів з інтелектуальними вадами, констатується досить обмежений обсяг напрацювань і здобутків у цьому напрямі, що є одним із недоліків сучасної школи й потребує нагального вирішення.

***Ключові слова:** історичні витоки, екологізація освіти, загальноосвітні спеціальні заклади, природознавчий підхід, природоохоронне виховання, учні з інтелектуальними вадами, корекція, природознавчі дисципліни.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освітньої галузі в Україні відзначився особливою увагою з боку держави й суспільства до дітей з особливими освітніми потребами. Пошук нових шляхів впливу на повноцінне виховання, розвиток і корекцію їх психофізичних якостей набуває актуальності в сфері сучасної корекційної педагогіки та спеціальної психології у зв'язку із залученням дітей до загальноосвітнього простору та необхідністю надання їм вчасної допомоги в різних типах закладів та в різних формах навчання.

Упродовж останнього десятиліття в Україні активно досліджуються проблема природоохоронного виховання в загальноосвітніх спеціальних навчальних закладах. При цьому в спеціальній педагогіці й психології України питання природоохоронного виховання, становлення, свідомості, мислення тощо розумово відсталих учнів предметом окремого дослідження не поставали, отже, і вагомих напрацювань у цій галузі наразі не зауважено, хоча, безсумнівно, питання природоохоронного виховання в допоміжних школах дотично до інших наукових проблем висвітлено в доробках українських дослідників і минулого, і сучасності.

Аналіз актуальних досліджень. Результати наукових пошуків засвідчують, що перелік українських дефектологів, праці яких сьогодні можна тлумачити як дотичні до природоохоронної проблематики, відкривають імена професорів А. Володимирського (1875–1936), А. Гольдберг (1913–1985), П. Мельникова (1882–1948), І. Соколянського (1889–1960), О. Щербини (1874–1934); доцентів О. Скороходової (1914–1982), О. Смалюги (1893–1957), Р. Краєвського (1897–1982) та інших відомих українських науковців кінця XIX – початку XX ст. Провідною ідеєю, яку вони одностайно обстоювали, розробляючи різні напрями дефектологічної науки, була доцільність «природознавчого підходу» до дитини з недоліками психофічного розвитку, що для деякого з учених спричинювала репресії та переслідування з боку влади. На теоретичні положення цих українських науковців почасти посилалися відомі зарубіжні й російські колеги.

Вочевидь, що тлумачення «природознавчого» підходу в педагогіці А. Володимирського, І. Соколянського, О. Щербини та ін. не мало безпосереднього стосунку до викладання природознавства чи природоохоронного виховання учнів, однак обстоювані ними теоретичні положення нині відображаються в популярній у спеціальній педагогіці теорії екологічного підходу до «особливої» дитини. З огляду на необхідність зв'язку проголошуваних учням теоретичних природоохоронних положень та демонстрації їх практичного втілення в процесі навчання ця теорія видається необхідним компонентом організації процесу природоохоронного виховання

учнів спеціальних загальноосвітніх шкіл, що дозволяє інтерпретувати праці цих українських науковців минулого як передумови сучасного процесу цілісного природоохоронного виховання розумово відсталих дітей.

Мета статті полягає в огляді українських витоків та сучасного стану природоохоронного виховання в спеціальних загальноосвітніх школах.

Методи дослідження. Для реалізації мети в статті використовувався комплекс взаємопов'язаних методів, зокрема теоретичних, систематизація й узагальнення вітчизняної та зарубіжної загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури; емпіричних: спостереження за навчально-виховним процесом спеціальної школи, опитування вчителів та вихователів, критичний аналіз шкільної документації для об'єктивної оцінки сучасного стану з природоохоронного виховання розумово відсталих школярів.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим в плані розвитку теоретико-практичних основ природоохоронного виховання в нашій країні етап знаменується педагогічною діяльністю видатного українського педагога В. Сухомлинського (1918–1970 рр.), який приділяв значну увагу вихованню природою, зокрема й розумово відсталих учнів. Талановитий педагог не уявляв розвиток мовлення учнів і без активного спілкування з природою і радив найчастіше проводити з дітьми екскурсії у ліс, на річку, поле, луг, – зауважує сучасна дослідниця творчості педагога С. Іноземцева. Описуючи шляхи залучення розумово відсталих дітей до краси природи, В. Синьов високо оцінює досвід В. Сухомлинського щодо виховання та розвитку «особливих» дітей засобами природи, указує, що видатний педагог називав її нічим незамінним джерелом їхнього емоційного розвитку, емоційної культури [4].

Досліджуючи форми й методи природоохоронної роботи в Павлиській школі, М. Ситник виокремлює основні її організаційні напрями – навчальну й позанавчальну форми; духовно-споглядальний, науково-самоосвітній і практично-конструктивний характер змісту цієї роботи. За результатами вивчення методів природоохоронної роботи дослідниця зауважує, що видатний педагог застосував як традиційні (екскурсію, казки про природу, природні свята тощо), так і нестандартні методи: уроки мислення в природі, «Куточки краси», слухання музичних творів про явища природи, створення фантастичних порівняльних образів, розв'язування задач з живого задачника природи, творчі малюнки предметів та явищ природи, спілкування з природою як засіб пізнання і співпереживання, у якому чільне місце посідала праця учнів, безпосередньо пов'язана з практичною діяльністю з охорони природи.

Л. Фенчак дійшла висновку, що В. Сухомлинський практично створив систему природоохоронного виховання школярів, основними компонентами якої були природовідповідність, заняття на лоні природи та природоохоронна діяльність.

Відтак теоретичне вивчення проблем природоохоронного виховання в допоміжній школі України, так само, як і в Росії, Білорусії та ін., розпочалося від повоєнних років і мало здебільшого вузькодисциплінарний характер (Т. Титовець), тобто пов'язувалося з вирішенням методичних проблем викладання природознавчих дисциплін, насамперед природознавства й географії.

1955 роком датовано повоєнну працю, присвячену натуралістичному навчанню й вихованню учнів допоміжних шкіл, – «Організація та проведення екскурсій у природу й сільське господарство в допоміжній школі». Її автор – професор Д. Сергієнко – один із фундаторів юннатівського руху в Україні, директор Республіканської станції юних натуралістів упродовж 25 років.

До завдань роботи на станції зокрема включалися і питання природоохоронного виховання. Так, Н. Постоюк – дослідниця науково-творчої спадщини Д. Сергієнка – зазначає, що в 1934 – 1940 рр. учнями з юннатських гуртків спільно з ученими і фахівцями сільського господарства проводилася значна активна робота в хатах-лабораторіях, здійснювалося шефство над молодняком сільськогосподарських тварин, у центрі уваги було питання охорони природи, насадження садів, лісів тощо.

Дослідники цього етапу юннатівського руху в Україні зауважують, що станом на 1940 рік в Україні працювало 4 тисячі гуртків юннатів, які об'єднували 45 тисяч учнів. За результатами наукових пошуків В. Вербицького, Д. Сергієнка разом зі своїми вихованцями заклали на станції сад із понад 50-ма сортами плодових дерев, дендрологічний парк, парники, квітники, збудували крільчатник і пташник, метеорологічний майданчик. Усе це проходило в межах роботи учнів, зокрема й розумово відсталих, у гуртках юних овочівників, садівників, метеорологів, кролівників, птахівників, квітникарів.

У доробку відомого українського науковця, присвяченому натуралістичному вихованню учнів допоміжних шкіл, окреслюються основні організаційні положення щодо проведення екскурсій із розумово відсталими дітьми, подається їх класифікація, структурні та методичні особливості, сформульовано рекомендації щодо місця та тематичного спрямування екскурсій залежно від віку розумово відсталих підлітків (5–8 кл).

Наступним кроком у розвитку питань природоохоронного виховання на уроках природознавчого циклу в допоміжній школі України став навчальний посібник В. Бондаря «Шляхи підвищення ефективності засвоєння природничих знань учнями допоміжної школи» (1969). У ньому автор приділяє увагу методично-корекційним питанням формування в розумово відсталих учнів блоку природничих уявлень і понять, проте, дотично до цього, наголошує і на необхідності виховувати в таких учнів поважне ставлення до природи, бажання охороняти її: «Програма з природознавства ставить перед допоміжною школою завдання сприяти

загальному розвитку учнів, зокрема корекції недоліків розумового розвитку; забезпечити правильне розуміння явищ природи, попереджати виникнення в учнів неправильних уявлень про явища природи; виховувати в них любов до природи і бережливе ставлення до неї; формувати в учнів уміння уміння і навички вирощування й догляду за рослинами» [1].

У своєму дисертаційному дослідженні «Освітньо-корекційне значення використання самостійної роботи учнів на уроках географії в допоміжній школі» В. Лікий практично не торкається питань природоохоронного виховання розумово відсталих учнів, зауважуючи лише необхідність його організації у процесі самостійної роботи розумово відсталих школярів, проте глибше цю тематику не розвиває і прикладів виховного впливу географічного матеріалу на стимулювання природоохоронних установок учнів не наводить.

Докладну характеристику уроків природознавства в допоміжній школі, а також методичні рекомендації щодо організації на них якісного корекційно-розвивального процесу подали В. Синьов та Л. Стожок у праці «Корекційна робота на уроках географії та природознавства у допоміжній школі» (1977 р.). Науковці зокрема вказали, що «корекційні цілі викладання предметів природничо-географічного циклу можуть бути досягнуті лише за умови дотримання спеціальних вимог до уроків із цих предметів на всіх етапах опанування школярами природничого та географічного матеріалу» [2].

На відміну від попередніх, у цьому доробку вміщено системний виклад методики навчання географії та природознавства в допоміжній школі, а також обґрунтовано важливість паралельної із засвоєнням навчального матеріалу цих дисциплін спеціальної організації виховного впливу природних матеріалів, речовин, явищ і станів на емоційну сферу розумово відсталого учня. Так, В. Синьов указує, що задля досягнення більшого виховного ефекту на цих уроках із різних видів наочного матеріалу перевагу слід надавати природній натуральній наочності, а Л. Стожок зауважує, що виховні аспекти викладання природознавства в допоміжній школі використовуються далеко не повністю, не враховується близькість змісту цього предмета до життя і практики, до природи, що оточує дитину [2].

Серед показників засвоєння розумово відсталими учнями природознавчих знань Л. Стожок, зокрема, вказує і «розуміння прикладного значення природознавчих знань та їх практичної спрямованості» [2]. До того ж задля повноти виховного впливу на учнів з особливими освітніми потребами дослідниця обстоює важливість ознайомлення з певним природним матеріалом на основі практичного вивчення та дій із ним у сполученні з розумовими операціями, а також поділяє практичні дії з природним матеріалом на такі: аналізувальні; інтегративні, що передбачають систематизацію та класифікацію живих об'єктів; пошукові, які сприяють кращому розумінню прихованих внутрішніх властивостей

об'єктів чи процесів, а також причинних зв'язків між ними; ілюстративні (забезпечують предметну співвіднесеність знань) [2].

Отже, посібники В. Бондаря «Шляхи підвищення ефективності засвоєння природничих знань учнями допоміжної школи» та В. Синьова і Л. Стожок «Корекційна робота на уроках географії та природознавства у допоміжній школі» є наступними помітними віхами в українських історичних витоках екологічного виховання розумово відсталих учнів на уроках природознавства.

Надалі в плані дотичності до питань природоохоронного виховання розумово відсталих учнів у вітчизняній науці хронологічно простежується низка дисертаційних досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст.: В. Липа «Використання символічної наочності в навчанні географії учнів допоміжної школи» (1982), Л. Співак «Корекційна спрямованість фенологічних спостережень в старших класах допоміжної школи» (1989), С. Дубовський «Систематизація знань учнів старших класів допоміжної школи (на матеріалі географії)» (1995), Н. Малюхова «Особливості конкретизації уявлень слабозорих розумово відсталих учнів про оточуючий світ (на основі їх предметно-практичної діяльності)» (1999), О. Мякушко «Психологічні особливості засвоєння природничого матеріалу молодшими школярами з порушенням мовленнєвого розвитку» (2005), Л. Дробот «Формування санітарно-гігієнічної культури в розумово відсталих учнів у процесі навчання соціально-побутового орієнтування» (2006), Г. Блеч «Дидактичні умови забезпечення якості знань з природознавства у розумово відсталих учнів» (2009).

Змістовий аналіз цих досліджень щодо наявності та ступеня розробки в них проблем природоохоронного виховання розумово відсталих учнів під час опанування ними природничого матеріалу засвідчує, що їх представленість збільшується, хронологічно пропорційно до змін суспільної парадигми з антропоцентричної на екоцентричну, тобто в напрацюваннях 80–90-х рр. минулого століття цим питанням приділяється значно менше уваги, ніж у працях від 2000 року, автори яких уже не лише згадують про доцільність природоохоронного виховання під час викладання природознавчого матеріалу, але й пропонують конкретні шляхи його організації.

Серед українських видань кінця минулого століття, що стосуються викладання природознавчих дисциплін у спеціальних школах, слід також указати науково-методичний посібник В. Липи «Зміст та корекційна спрямованість вивчення географії в допоміжній школі» (1996), де автор, не відходячи від педагогічних традицій корифеїв української дефектологічної науки (В. Бондар, В. Синьов та ін.), дещо осучаснює методику викладання географічного матеріалу і, відповідно, звертає більше уваги на питання природоохоронного виховання учнів [3].

Вагомим кроком у зверненні спеціальної педагогіки та методики корекційного навчання до питань природоохоронного виховання стали

методичні рекомендації Л. Стожок «Екологічне виховання учнів допоміжних шкіл» (1991 р.), що вміщують основні поняття екологічного виховання, їх дефініції та традиційні форми й методи становлення в розумово відсталих учнів. Переважно ці рекомендації ґрунтуються на відпрацюванні в розумово відсталих школярів природознавчих умінь і навичок, практичними завданнями трудового характеру в природі чи з природним матеріалом [5].

Узагальнивши ці та інші напрацювання з природоохоронного виховання в допоміжній школі, колектив авторів – Я. Дідух, О. Крижанівська, О. Попович, Ю. Войтюк – розробили методичні рекомендації для вчителів спеціальних навчальних закладів «Екологічна стежка» (2001 р.), у яких подали докладну характеристику методу природоохоронного виховання.

Отже, огляд передумов та витоків в Україні природоохоронного виховання розумово відсталих підлітків засвідчує, що упродовж XIX – XX століть питання формування в них природоохоронних установок розглядалося лише дотично до інших наукових проблем, зокрема в межах «природознавчого підходу» в педагогіці В. Володимирського, І. Соколянського, О. Щербини та ін., а також супроводжувало різноаспектні дослідження з методик корекційного навчання природознавства та географії. При цьому в представленості в цих дослідженнях природоохоронного складника спостерігається позитивна динаміка, що хронологічно наслідує зміни суспільної парадигми розвитку – від антропоцентричної, алярмістської до екоцентричної, природоохоронної.

Аналогічно наразі відбувається становлення основ природоохоронного виховання розумово відсталих учнів і в сусідніх державах, зокрема досить ґрунтовно й науково виважено описано витoki та основні етапи історії становлення природоохоронної освіти в допоміжній школі Росії, що їх можна вважати спільними для всіх пострадянських країн, у дисертаційній роботі І. Гребеннікової, присвяченій природоохоронному вихованню молодших школярів, що страждають на розумову відсталість.

За результатами наукових розвідок дослідниці, передумови природоохоронного виховання дітей із особливими потребами містяться в роботах радянських дефектологів В. Воронкової, О. Граборова, В. Грузинської, І. Єременка, Т. Ліфанової, В. Петрової, Т. Пороцької, В. Постовської, А. Усвайської, О. Худенко та ін. Дослідниця зауважує, що ці та інші науковці вказували на корекційну спрямованість предметів природознавчого циклу, відмічали їх виховне значення і так чи інакше торкалися проблем природоохоронного виховання школярів із порушеннями інтелекту.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Наведений вище огляд українських витоків та сучасного стану природоохоронного виховання в наших спеціальних загальноосвітніх школах засвідчує досить обмежений обсяг напрацювань і здобутків у цій галузі. У результаті, одним із недоліків сучасної допоміжної школи в Україні, що потребують

нагального вирішення, В. Липа називає хиби природоохоронного виховання: «У деяких класах недостатньо організована, якщо взагалі не відсутня, робота з охорони природи» [3].

Аналіз навчальних програм допоміжної школи показав, що не повною мірою здійснюється інтеграційний підхід до природознавчих дисциплін у плані виховання в школярів любові та бережливого ставлення до природи; нечітко визначена система природоохоронних понять, що мають опанувати школярі; відсутні міжпредметні зав'язки між природознавством та географією; трудовим навчанням, образотворчим мистецтвом тощо. Через те, існуюча організація процесу природоохоронного виховання розумово відсталих школярів не задовольняє потреби сучасного суспільства і містить суперечності між потенційними можливостями розвитку в учнів складових компонентів природоохоронного виховання й недостатньою розробкою педагогічних умов його реалізації у процесі вивчення природознавчого матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. І. Шляхи підвищення ефективності засвоєння природничих знань учнями допоміжної школи : навч. посібник / В. І. Бондар. – К. : Рад. школа, 1969. – 21 с.
2. Коррекционная работа на уроках географии и естествознания во вспомогательной школе / В. Н. Синёв, Л. С. Стожок ; Мин-во просвещения УССР. – К. : Рад. школа, 1977. – 86 с.
3. Липа В. О. Зміст та корекційна спрямованість вивчення географії у допоміжній школі : науково-методичний посібник / В. О. Липа. – К. : ІЗМН, 1996. – 52 с.
4. Синёв В. Н. Психологические вопросы коррекционной работы на уроках географии / В. Н. Синёв // Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе / под. ред. Ж. И. Шиф, В. Г. Петровой, Т. Н. Головиной. – М. : Педагогика, 1980. – С. 24–30, 123–154.
5. Стожок Л. С. Экологическое воспитание учащихся вспомогательной школы : методические рекомендации / Л. С. Стожок. – К. : РУМК, 1991. – 26 с.

РЕЗЮМЕ

Спивак Л. А. Исторические истоки природоохранного воспитания учащихся с интеллектуальными нарушениями.

Природоохранные проблемы выходят на первый план во всех областях науки и образования, подчиняя себе различные звенья организации коррекционно-воспитательного процесса в специальной общеобразовательной школе. В статье сделан обзор украинских источников и современного состояния природоохранного воспитания учащихся с интеллектуальными нарушениями, констатируется достаточно ограниченный объем наработок и достижений в этом направлении, что является одним из недостатков современной школы и требует неотложного решения.

Ключевые слова: исторические истоки, экологизация образования, общеобразовательные специальные заведения, природоведческий подход, природоохранное воспитание, ученики с интеллектуальными недостатками, коррекция, естествоведческие дисциплины.

SUMMARY

Spivak L. The historical origins of the environmental education of students with intellectual disabilities.

The issue of environmental education, on the one hand, belongs to relatively new in corrective-methodological science. This applies to most humane, spiritual guidance to teaching natural science subjects, due to the current dominant paradigm of ecocentric social development. On the other hand, the need for a love of nature, the desire to preserve and increase its relative wealth, aesthetically perceive its beauty is traditionally discussed in a special pedagogical, psychological, methodological science, its importance and relevance notice scientists who dedicate their work to the technique of education.

So there is a need to analyze the process of formation and development of environmental education of mentally retarded students in Ukrainian correctional pedagogical, psychological and methodological fields.

The results of research in this area confirm the list of Ukrainian defectology, the work which today can be interpreted as relevant to environmental issues.

The leading idea they unanimously advocated developing various areas of defectology, was expediency of "natural approaches" to a child with mental and physical development deficiencies. The theoretical issues of Ukrainian scientists have often been referred to by known foreign and Russian colleagues.

The article reviews the current state of Ukrainian origins of environmental education in special schools.

The analysis of curriculum of special schools showed that the integrated approach to natural science disciplines is not fully implemented in terms of instilling in students love and respect for nature; ill-defined system of environmental concepts which should be mastered by students; lack of interdisciplinary links between science and geography; labor training and fine arts, etc. That's why the existing organization of the process of environmental education of mentally retarded pupils does not meet the needs of modern society and contains the contradiction between the potential opportunities of developing in students the components of environmental education and the insufficient development of pedagogical conditions of its realization in the process of studying of natural history material.

Key words: *historical sources, greening education, secondary special institutions, natural history approach, environmental education, students with intellectual disabilities, correction, natural discipline.*